

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7449

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2025

Demir Çağında Trakya Anadolu İlişkileri Bağlamında Önemli Bir Kültür Mirası: Sinanköy Açık Hava Sunağı

An Important Cultural Heritage in the Context of Thracian Anatolian
Relations in the Iron Age: Sinanköy Open Air Altar

Umut Murat DOĞAN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Arkeolog | Dr. Archaeologist

Edirne Müze Müdürlüğü, Edirne, Türkiye

Edirne Museum Directorate, Edirne, Türkiye

arkmud@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1519-1551>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 19.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 25.07.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2025

Atıf | Cite As

Doğan, U. M. (2025). Demir çağında Trakya Anadolu ilişkileri bağlamında önemli bir kültür mirası: Sinanköy açık hava sunağı. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 919-934. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1642667>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

An Important Cultural Heritage in the Context of Thracian Anatolian Relations in the Iron Age: Sinanköy Open Air Altar

Abstract

Most of what is known about the religious identity of the societies of the Thracian region in antiquity is based on the writings of the Aegean world and the archaeological data found in the region. It is clear from all these data that the Mother Goddess, representing life and the underworld of the dead, was the most important element in the beliefs of the cultures of the Thracian region. Orpheus, who passed into Aegean mythology from Thracian cultures, is considered a shamanic character in the cult of the Mother Goddess in Thrace. With the migrations from Thrace to Anatolia at the beginning of the Iron Age, the belief in the Mother Goddess was also carried and merged with the similar religious tradition in Anatolia. It is believed that the shamanic figure who was the helper of the Mother Goddess in Thrace was transferred to Phrygia as Attis and then to the Aegean world as Orpheus. An open-air rock cult site on the western slopes of the medieval castle in Sinanköy in the Lalapaşa district of the Edirne in Turkish Thrace has a pavement arrangement highly suitable for a cult ritual involving the Mother Goddess and her shamanic helper, known in the Aegean as Orpheus. This open-air temple, which has elements that symbolise both the underworld with a rock cavity with two entrances, and the Mother Goddess' dominance over the earth with a throne-shaped altar and an arrangement of liquid offering floors, presents a very unique identity with its general appearance. The aim of this study is to discuss the place of Sinanköy open-air temple within the circle of religious culture that influenced Anatolian and Aegean cultures from Thrace. The identification and analogical comparison of this temple will not only contribute to the identification of the Thracian Iron Age religious culture, about which little is known, but also reveal the contribution of Turkish Thrace to the Thracian cultural influence reaching Anatolia in the early Iron Age. The identification and analogical comparison of the Sinanköy open-air temple will show that the traceable cultural transmission between Thrace and Anatolia in the Iron Age also manifested itself in the shaping of cult structures.

Key Words: Thracian archaeology, iron age, Turkish thrace, Sinanköy castle, open air rock sanctuary, mother goddess, orpheus

Demir Çağında Trakya Anadolu İlişkileri Bağlamında Önemli Bir Kültür Mirası: Sinanköy Açık Hava Sunağı

Öz

Trakya Bölgesi toplumlarının Antik Çağ'daki dini kimlikleri hakkında bilinenlerin çoğu Ege dünyasında yazılanlara ve bölgede bulunan arkeolojik verilere dayanır. Tüm bu verilerden anlaşıyor ki Trakya Bölgesi kültürlerinin inancında yaşamı ve yer altındaki ölümler dünyasını temsil eden Ana Tanrıça en önemli unsurdur. Ege mitolojisine Trakya kültürlerinden geçmiş olan Orpheus ise Trakya'da Ana Tanrıça kültüründe yer alan şamanik bir karakter olarak kabul edilir. Demir Çağı başında Trakya'dan Anadolu'ya ulaşan göçler ile Ana Tanrıça inancı da taşınarak Anadolu'daki benzer din geleneğiyle birleşti. Trakya'da Ana Tanrıça'nın yardımcısı olan şamanik figür Phrygia'ya Attis ile bütünleşip Ege dünyasına da Orpheus adıyla geçtiği düşünülmektedir. Türkiye Trakyası'nda, Edirne iline bağlı Lalapaşa ilçesi, Sinanköy sınırları içinde yer alan Orta Çağ kalesinin batı yamaçlarında yer alan bir açık hava kaya kült alanı Ana Tanrıça ve Ege'de Orpheus olarak anılan şamanik yardımcısının yer aldığı bir kült ayini için son derece uygun bir döşem düzenlemesine sahiptir. Hem iki girişli bir kaya oyuğu ile yer altı dünyasını hem de taht biçimli bir altarı ve sıvı sunu döşemeleri içeren düzenlemesi ile Ana Tanrıça'nın yeryüzü hakimiyetini simgeleyecek nitelikte unsurları olan bu açık hava sunağı genel görünümü ile son derece özgün bir kimlik sunar. Bu çalışmada Trakya'dan Anadolu ve Ege kültürlerine etki eden inanç sistemi çemberi içinde Sinanköy açık hava sunağının yerinin tartışmaya açılması amaçlanmaktadır. Bu sunağın tanımlanması ve analogik karşılaştırması hem hakkında çok az şey bilinen Trakya Demir Çağı din kültürünün tanımlanması konusuna katkı yapacak hem de Demir Çağı başlarında Anadolu'ya ulaşan Trakya kültür etkisinde Türkiye Trakyası'nın katkısını gözler önüne serecektir. Sinanköy açık hava sunağının tanımlanması, analogik karşılaştırması yöntemi ile Demir Çağı'nda Trakya-Anadolu arasında izi sürülebilen kültür aktarımının kült yapılarının biçimlendirilmesinde de kendini gösterdiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Trakya arkeolojisi, demir çağı, Türkiye trakyası, Sinanköy kalesi, açık hava kaya sunağı, ana tanrıça, orpheus

Giriş

Trakya Bölgesi'nin Demir Çağı kültürlerinin yazı kullanmamaları nedeniyle bu dönemin dini yapısı hakkında bildiklerimiz son derece kısıtlıdır. Buna rağmen bölgenin din kültürü hakkındaki bilgiler Antik Ege coğrafyasında yazılan Hellenic metinler ile Trakya Bölgesi'nde bulunan dinle ilgili mekân, döşem ve objelerin yorumlanmasına dayanır. Bu iki kaynak Trakya Bölgesi kültürlerinin inanç panteonunda hem yaşamı hem yer altındaki dünyayı temsil eden Ana Tanrıça figürünün başrolde olduğuna işaret eder (Theodossiev, 2002, ss.325-329; Bøgh, 2007; Bøgh, 2012, ss.32-67; Polat, 2013). Ölümsüzlüğü ya da başka bir deyişle ruhun yaşam döngüsünü sağladığına inanılan Ana Tanrıça'ya pantheon'da eşlik eden figür ise yaşamın erkek gücünü simgeleyen Güneş Tanrı'dır. Pantheonun tanrısal katında olmasa da Ana Tanrıça'nın hizmetçisi olarak doğadaki güçleri temsil eden şamanik karakter olarak Trakya'nın Demir Çağı kültürünü besleyen bir diğer figür ise MÖ. 6. yüzyıldan itibaren (Sansone, 1985, ss.53-64; Heath, 1994, ss.163-196; Ruck, 2015, ss.1-7.) Antik Ege kültürlerine Orpheus adıyla geçen efsanevi karakterdir (Ruck, 2015, s.6; Dürüşken, 2000, s.50; Doğan ve Çetinkaya, 2020, s.279)¹.

Ege mitolojisine göre Trakyalı Kral Oïagros'un evladı olan Orpheus (Casadiegos, 2012, s.39) hem bir müzisyen ve şair hem de tanrılar ile insanlar arasında bağ kuran *kthonik* bir figürdür (Doğan ve Çetinkaya, 2020, s.277). Karısı Eurydikhe'yi yer altı dünyasının kralı Hades'in esaretinden kurtarmaya çalışırken yaşadığı acı ona dair anlatılan en hazine efsane² olmanın yanında Orpheus figürünün ölümler dünyasıyla olan tinsel bağının da net bir imgelemidir (Daniel, 2008, ss.22-23).

Hellenistik Çağ'da yaşamış olan Kolophonlu Nikandros, Hebros Nehri'nin (Meriç) yakınlarında yer alan Rheskynthion Dağı'nda Rheskynthos Anası'na tapıldığından söz eder. Anlatıya bakışırca bu törenlerde Ana Tanrıça yanında, yardımcısı Zerynthios yer alıyordu (Theodossiev, 2002, s.325).

Kolophonlu Nikandros'un bu anlattıkları son derece önemli birkaç detay içerir. Bunlardan birincisi Trakyalıların Ana Tanrıçalarını kutsandıkları dağların (hatta belki de ovaların, derelerin vb.) adıyla anıyor olmasıdır. Rheskynthion Dağı'ndaki Ana Tanrıça inancının *Rheskynthos Anası* adıyla anılması tam da bunu işaret eder. Öte taraftan bu anlatıda Ana Tanrıça'ya eşlik eden, onunla belli ki bir kült bütünlüğü içinde bulunan Zerynthios adlı bir figür vardır. Aynı kaynağında Kolophonlu Nikandros bu yardımcı figürün Ege panteonundaki Apollon ile özdeşleştirildiğini belirtmesi Zerynthios'un erkek olduğunu gösterir. Öte yandan Ege dünyasında Orpheus'un çoğu zaman sembolik ve sanatsal betimleme de Apollon ile bağdaştırıldığı gerçeği (Doğan ve Çetinkaya, 2020) dikkate alınacak olursa, Trakya'da Zerynthios ya da ona yakın bir adla tanımlanan yardımcı figürün Ege'de Orpheus denilen ozan olduğu çok net bir şekilde anlaşılmış olur.

Kolophonlu Nikandros'un aktardığı bilgiden çıkarılabilecek bir diğer gerçek ise Trakya'da da Ana Tanrıça'nın hemen her kültürde olduğu gibi (Roller, 2004, s.22; Çevik, 2007, s.179; Theodossiev, 2002, ss.325-329.) doğa ile iç içe geçen, dağlarla anılan bir kült çevresine sahip olduğudur. Tıpkı Ana Tanrıça'da olduğu gibi ona hizmet eden Zerynthios/Orpheus'un da ritüel sahnesi doğanın bizatihi kendisidir. Bu sebeple Trakya Bölgesi'nde bugüne kadar

¹ Rodop Dağları'nda Ana Tanrıça, Güneş Tanrısı ve Orpheus için düzenlendiği düşünülen kaya tapınakları için bkz: Stoev ve Maglova, 2015, ss.8-19.

² Efsane ve bu efsaneye dayalı edebiyat literatürü hakkında bkz: Lee, 1960; Sansone, 1985, ss.53-64; Erhat, 1997, ss.229-231.

tespit edilen Demir Çağı kült alanlarının neredeyse tümü kırsal coğrafyada, dağ zirvelerinde ya da kayalık alanlardadır.

Ana Tanrıça inancının Trakya Bölgesi'nin Erken Demir Çağı kültürlerinde bulunduğu simgesel karşılık bu dönem başlarında yaşanan kültür göçleriyle Anadolu'ya etki etmiştir. Zaten geleneğinde bir Ana Tanrıça inancı barındıran Anadolu'da MÖ. 1. Binyılın ilk yarısında başta Phryg kültürü ve onun etki ettiği coğrafyalar olmak üzere çeşitli yerlerde Trakya'nın göçebe kültür geleneğinden beslenen kthonik karakterli Ana Tanrıça inancından izler filizlenmiştir³. Güçlü bir olasılıktır ki Trakya'da tanrıçanın yer altı dünyası ile bağına sağlayan Zerynthios Phrygia'da Attis figürü ile bütünleşmiştir. Her ikisinin de ölümler diyarı ile olan mitolojik bağı ve yine her ikisinin de doğanın canlanmasındaki gücü bu kült kaynaşmasının çarpıcı detaylarıdır. Kuşkusuz ki Trakyalı Ana Tanrıça inancı ile Anadolu'lu Ana Tanrıça Kubaba/Kybele arasında yaşanan bu etkileşim sadece Attis ile sınırlı kalmış olamaz. Phrygler'de Ana Tanrıça için yapılan ayinler sırasında erkek hizmetkârlar ve müzisyenlerin tanrıçaya eşlik ettiği bilinmektedir (Roller, 2004, s.124). Bu bağlamda, Trakya'da Ana Tanrıça'nın baş yardımcısı olan Zerynthios adlı efsanevi şamanın önce Phrygia'ya Attis adıyla geçip oradaki dini etkilediği ve zamanla da Ege mitolojisine bir müzisyen figür olarak girerek Orpheus adını aldığı söylenebilir.

Ana Tanrıça'nın Zerynthios/ Orpheus ile paylaştığı inanç dünyası Doğu Trakya Demir Çağı halkları tarafından da güçlü bir şekilde paylaşıyor olmalıydı. Bu bağlamda Edirne ili, Lalapaşa ilçesine bağlı Sinanköy'de yer alan bir kaya kütlesi üzerinde oluşturulmuş olan kült döşemi Ana Tanrıça inancı ile Orpheik yer altı dünyasına dönük inanç sisteminin en belirgin temsilcisi olmaya aday özellikler sunmaktadır.

Resim 1. Türkiye Trakyası Haritası ve Sinanköy'ün Yaklaşık Konumu

Kaynak: Trakya Üniversitesi Öğretim Görevlisi Doğan Savran tarafından hazırlanan altlıktan geliştirilmiştir.

1. Amaç

Bu çalışmada Doğu Trakya'nın Türkiye sınırları içinde kalan bölümünde yer alan Sinanköy'deki açık hava kült kompleksi niteliğine sahip kaya anıtı ölçeğinde Trakya Demir Çağı kültürlerinin ritüel biçimlerinin tanımlanması amaçlanmaktadır. Çalışmada ayrıca Anadolu ile Trakya arasında Erken Demir Çağı'ndan itibaren başlayan kültürel iletişimin bu coğrafyalar arasında oluşturduğu kültür koridorunun varlığı özellikle açık hava kült anıtı

³ Phryglerde Ana Tanrıça inancının kökenini Trakya'ya dayandıran görüş için bkz: Roller, 2002, s.683 vd.

niteliğindeki kaya anıtlarının analogik karşılaştırması ölçeğinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. Yöntem

Edirne ili, Lalapaşa ilçesi, Sinanköy sınırları içinde bulunan Orta Çağ kalesinin batı eteklerinde tespit edilen kaya anıtı yerinde incelenmiş ve ölçekli plan/kesit çizimleri yapılmıştır. Anıtın yapın çevresinde ayrıca, tarihlendirme için belirleyici olabilecek yüzey seramikleri de tespit edilip, yerinde incelenmiştir⁴.

Çalışmada anıtının hem kendisinin hem de bulunduğu coğrafyanın tanımlanmasının ardından bu yapının Trakya'nın diğer bölümleri ile Anadolu'daki Phryg kültür etkili coğrafyalarda analogik benzerinin olup olmadığı sorgulanacaktır. Açık hava kaya döşeminin Trakya'daki Demir Çağ din kültürü bağlamında nasıl bir ritüel faaliyetinde kullanıldığının tartışılacağı makalede ayrıca Sinanköy'deki anıtının paralelleri dikkate alınarak MÖ. 1. binyılda oluşan Anadolu-Trakya kültür koridorunun dinsel bağlantı boyutu tanımlanmaya çalışılacaktır.

3. Trakya Demir Çağ Kültür Tarihi Açısından Sinanköy

Edirne ili, Lalapaşa ilçesine bağlı Sinanköy ilçe merkezinin 8 km güneybatısındadır. Yıldız (Istranca) Dağları'ndan doğarak güneyde Meriç Irmağı'na bağlanan Sinanköy Deresi'nin kıyısında kurulu olan köyün eski Osmanlı Dönemi'ndeki adının Pravadi olduğu bilinmektedir (Beksaç ve diğerleri, 2017, s.215)

Eosen Dönem'den Kuvaterner'e kadar kesintisiz devam eden sedimanter birimlerden oluşan Sinanköy topografyası, jeolojik yapı açısından Trakya Sedimenter Havzası ile Istranca Masifinin sınır hattında bulunmaktadır (Tunahan ve Turoğlu, 2020, ss.25-37). Bu jeolojik yapının bir parçası olarak Sinanköy'ün doğu karşısında, köyün yanından akan derenin öte yanında yükselen geniş yüzeyli kaya kütlesi yörenin Eski Çağ ve Orta Çağ tarihi hakkında önemli veriler barındırmaktadır. Tepe üzerinde, geniş bir alana yayılan ve tahkimat duvarları yer yer yüzeyden izlenebilen bir Orta Çağ kalesi vardır.

Bizans İmparatoru Justinien devrinde (527-565) kurulduğu düşünülen kale bu dönem kaynaklarında *Probinu* adıyla anılır (Beksaç ve diğerleri, 2017, s.213). Bulunduğu stratejik konumu itibarıyla dönemin önemli kale kentlerinden biri olan *Probin* 1341 tarihinde Hadrianopolis (Edirne)'a bağlı bir metropolitlik ünvanı kazanır (Laurent, 1939, ss.1-30).

Sinanköy Kalesi'nin kurulu olduğu tepe üzeri ve çevresinde yapılan arkeolojik yüzey araştırması ve kurtarma kazılar, burada kült nitelikli yapıların yer aldığı bir Trak yerleşimi olduğu sonucunu öne çıkarmıştır. Tepenin kuzey ve batı eteklerinde yer alan mağara ve kaya kovukları ile tepenin güney doğusunda yer alan kayalık alanlarda bu dönemde de kullanıldığı anlaşılan kült amaçlı kaya döşemleri ve düzeltiller saptanmıştır (Beksaç ve diğerleri, 2017, ss. 215-217).

⁴ Bu çalışmalar, edirne müze müdürlüğü personeli olan yazarın alandaki kamu görevi kapsamında yapılan incelemelerin bir parçası olarak gerçekleştirilmiştir.

Resim 2. Sinanköy Kalesi ve Çevresinin Uydu Görüntüsü (1: Açık Hava Kaya Sunağı, 2: Ortaçağ Kale Sur Hattı, 3: Kaya Şapeli)

Kaynak: www.googleearth.com

Konumu ve topografik özellikleri ile Lalapaşa'nın hemen gerisindeki dağlık alandan başlayıp güneybatı yönde birkaç kilometre kesintisiz uzanan verimli bir vadiye hâkim olan Sinanköy Kalesi'nde Trak yerleşimi hatta Erken Demir Çağı'na inen bir yerleşim geleneği beklenmesi bölge arkeoloji açısından doğaldır. Zira Doğu Trakya araştırmaları Erken Demir Çağı'nda bölgede vadi boylarınca kurulan köy ya da mezra nitelikli yerleşimlerin aynı vadinin uygun bir bölümünde kurulan kale tipi tepe yerleşimi ile korunduğunu ortaya koymuştur. Bölgedeki birkaç vadide gözlemlenen bu yerleşim tipolojisinde, kale tipi yerleşimler vadi boyunca kurulan kabile yerleşimleri için hem güvenlik hem idare merkezi işlevi görmüş olmalıdır (Beksaç, 2015, ss. 263, 264; Doğan, 2023, ss.242-243, 563, 234). Sinanköy Kalesi'nin de Sinanköy Vadisi boyunca uzanan kabile yerleşimleri için Erken Demir Çağı'ndan itibaren bir idari merkez olarak kullanılmış olması son derece mümkündür.

4. Bulgunun Tanımlanması: Sinanköy Açık Hava Sunağı

Sinanköy Kalesi'nin doğu yamaçlarında yer alan ve büyük ölçüde yüzeyde görülebilen bir kaya anıtı hem yörenin kültü peyzajını tamamlayan özgün yapısı hem de bölgeler arası kültür etkileşimine sunabileceği katkılar açısından son derece kıymetlidir.

Kaya anıtı kale tepesinin doğu cephesini oluşturan yükseltideki kaya sığınaklarından birine yapılmış olan Bizans Dönemi şapelinin yaklaşık 100 m batı aksında, yamaçta yer alır⁵.

Yaklaşık 4 m genişliğinde, 3 m derinliğinde ve 1.70 m yüksekliğinde yüzeye çıkan yeknesak bir kaya kütesinin işlenmesi ile oluşturulmuş olan anıt kompleksi, koltuk biçimli şeklinde biçimlendirilmiş bir düzlem, dairesel planlı bir oda ve bunların üstünde yer alan, kabaca şekillendirilmiş dar kanal ve çukurdan oluşmaktadır. Anıtın yan cephesi ve çevresinde de çeşitli döşem ve düzenleme izleri yer almaktadır.

Anıtın batı cephesinde yer alan 'L' formulu döşem, anıtın ana kütesinden öne taşan bir kaya tahtıdır. Taht yerden 0,70 m yüksektir. Önde yaklaşık 1,20 m genişliğe sahip olan oturma düzlemi geriye doğru genişler ve 1,40 m'ye ulaşır. Oturma sathının derinliği ise yaklaşık 1

⁵ Kalenin kurulu olduğu tepenin batı cephesini oluşturan yükselti boyunca birden fazla sayıda kaya oyuğu dikkat çekmektedir. Olasılıkla hepsi doğal olsa da hemen hemen tümünde insan eliyle yapılmış düzeltmeler görülebilen bu kaya sığınaklarından en güney yandaki Bizans Dönemi'nde bir şapele dönüştürülmüştür.

m'dir. Oturma düzleminin iki yanı da düz kesilmiş olup herhangi bir kolçak yer almaz. Tahtın kuzeybatı köşesinde, oturma düzlemi yüzeyinde ortalama 0,10 m genişliğinde, 0,40 m uzunluğunda ve 0,10 m derinliğinde bir düzensiz yatay kesim görülür.

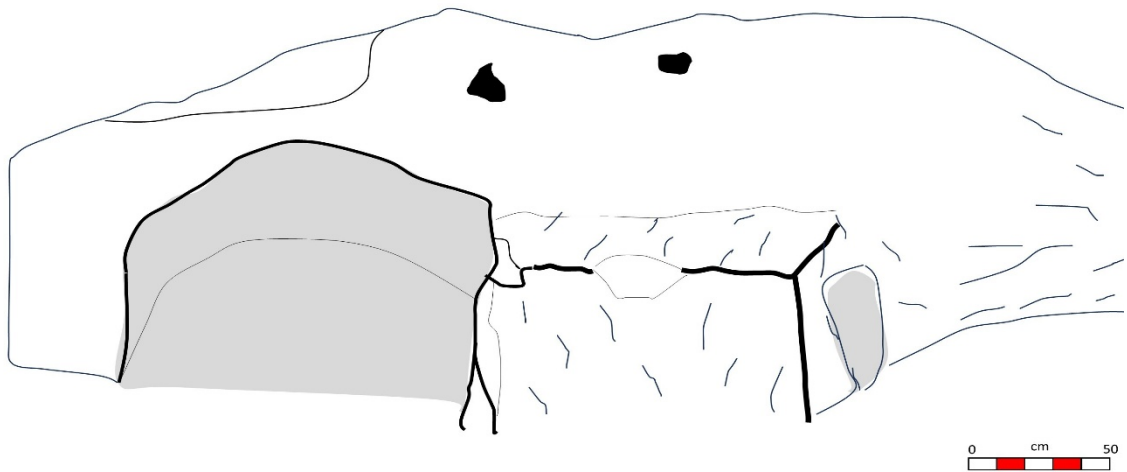
Kaya tahtının ardında yer alan yuvarlak planlı odaya hem tahtın kuzey hem de güney cephesinde yer alan açıklıktan girilir. Her iki giriş de düzenli bir kapı açıklığından ziyade, düzensiz bir biçimde açılmış açıklıktan oluşur. Kuzey yandaki açıklık daha geniştir. Odanın tavanı kabaca düzeltilmiş kubbe formudur. Taban planı ortalama 3,30 x 3,10 m ölçülerindedir. Taban dolgusunun ne kadar olduğu bilinmemekle birlikte bugünkü iç yüksekliği 1,20 m'dir.

Resim 3. Sinanköy Açık Hava Sunağı, Ön Cepheden/Batı Yönden Görünümü

Kaynak: (Yazar arşivi)

Resim 4. Sinanköy Açık Hava Sunağı, Ön Cephe/Batı Yön Çizimi

(çizim: U. M. DOĞAN)

Odanın üstünde yer alan kaya düzleminde ise yer yer kabaca biçimlendirilmiş, derin olmayan havuzlar (?), 0,10 m derinliğinde, 0,20 m genişliğinde kanallar dikkat çeker. Özellikle kaya yüzeyinin güneybatı köşesindeki kanal belirgindir. Kuzey-güney yönlü kanal, kuzey uçta ona dik uzanan bir başka kanal hattına bağlanırken güney uçta kaya kütleinin alt yamaçlarına açılır. Kaya üst düzleminin güneydoğu köşesine yakın bir alanda ise özellikle şekillendirildiğine şüphe bırakmayan, ortalama 0,25 m çapında, düzensiz oval formlu ve 0,10 m derinliğinde bir adak çukuru belgelenmiştir.

Kayalığın güney cephesinde yer alan az eğimli cephe üzerinden de yaklaşık 0,95 m genişliğinde ve yüksekliğinde, "yayvan U" biçimli bir büyük niş düzlemi; onun batı alt yanında ise 0,25 x 0,45 m ölçülerinde daha küçük bir başka benzer biçimli niş döşemi dikkat çeker.

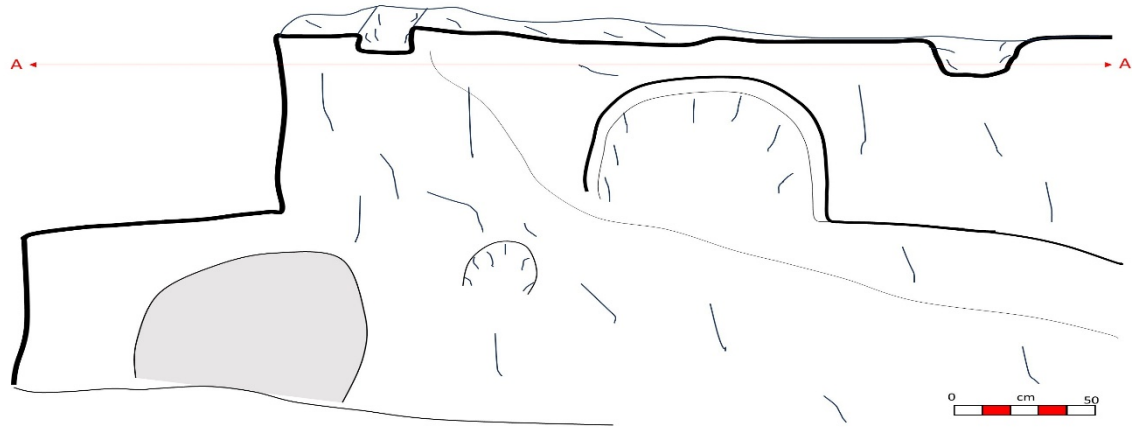
Tüm bu düzenleme ve döşem uygulamalarından sadece tahtın daha özenli ve detaylı bir işçilik sergilediği, özellikle kaya kütleinin üst ve yan yüzeyindeki düzenlemelerde ise daha özensiz ve kaba bir yontu işlemi gerçekleştirildiği gözlemlenebilir.

Kült kayalığının yaklaşık 10 metre güneybatı ve kuzeybatısında yer alan ana kakaya oyularak yapılmış bir çukur ile bir adak nişi açık hava sunağının bir parçası mıydı yoksa farklı bir kültür evresinin yapıtları mı bunu anlamak şu aşamada zordur.

Resim 5. Sinanköy Açık Hava Sunağı, Yan Cepheden/Güney Yönden Görünümü

Kaynak: (Yazar arşivi)

Resim 6. Sinanköy Açık Hava Sunağı, Yan /Güney Cephe Çizimi

(çizim: U. M. DOĞAN)

5. Analogik Karşılaştırma

Sinanköy Kaya anıtının batı cephesinde yer alan 'L' şeklinde biçimlendirilmiş koltuk döşemi bir taht biçimli sunak olmalıdır. Bu tür sunak ile birlikte gömü yapılan mezar odaları ya da gömü için uygun olmayan tören amaçlı odalar ile aynı grubun bir parçası olarak kaya kütlelerinin üzerinde yapılmış sıvı sunu ritüel döşemlerinin bir arada bulunduğu açık hava kült komplekslerine hem Trakya hem de Phrygia kültür coğrafyasında rastlamak mümkündür.

Doğu Rodoplar'da, Bulgaristan'a bağlı Kırcaali şehrine bağlı Mestanlı (Momchilgrad) sınırları içinde yer alan Tatul kutsal alanında yer alan bir kült kompleksi, Sinanköy'deki örneği çağrıştıracak mekân ve döşemlerine sahiptir (Stoev ve Maglova, 2015, ss.8-19; Nekhrizov, 2015, ss.137-138; Vassileva, 2009, s.119, Fig. 12). Demir Çağı'ndan bir kült yerleşimi olan Tatul'un en yüksek noktasında yer alan kemerli cepheye sahip sanduka biçimli mezar/mekân'ın hemen batı üst yanında "L" formulu sunağı hatırlatan bir düzlem dikkat çeker. Bu düzlemin altında yer alan düzgün biçimlendirilmiş dörtgen adak nişi ise Sinanköy kompleksinin güney cephesindeki oval nişler ile benzer bir ritüel mantığının karşılığı olmalıdır. Tatul kült kompleksinin Sinanköy örneğinden ayıran en önemli fark ise kayalığın en üst yüzeyinde, dikdörtgen bir sanduka formunda oluşturulmuş mekânın varlığıdır. Öte yandan Tatul'daki kült kompleksinde görülen yontu işçiliğinin çok daha özenli ve geometrik düzende olduğu da dikkati çeker.

Ana kayada biçimlendirilen sunaklar Anadolu'da Neolitik Dönem'den itibaren kullanılır ~~var~~ gözlemlenir (Tamsü Polat, 2010, s.210). Özellikle MÖ. 1. Binyılın ilk yarısında ise Uratular'dan Geç Hitit'e, Phrygia'dan Batı Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafya ve birçok kültürde örnekleri görülür (Tamsü Polat, 2010, s.210; Tamsü Polat ve Polat, 2009, s.1007). Taht biçimli kaya sunaklarının Anadolu'da en yoğun görüldüğü alanlardan biri olan Phrygia kültür coğrafyasında bu basamakların bir kült kompleksinden bağımsız ve çoğu zaman da önünde bir ya da birkaç basamak olacak şekilde biçimlendirildiği gözlemlenmektedir (Tamsü Polat, 2010, ss.203-222; Tamsü Polat, 2010a, ss.318-328).

Buna rağmen Phrygia kültür etkisinin izlendiği coğrafyada bir kült kompleksinin parçası olarak oda, niş ve diğer kült döşemleri ile bir arada yer alan taht biçimli sunak örneklerine

de rastlamak mümkündür. Örneğin Eskişehir’de yer alan ve literatüre ‘Solon Mezarı’ adı ile giren anıtsal kaya mezarının Phryg döneminde yapıldığı ancak Roma Dönemi’nde anıtsal bir cephe düzenlemesi ile yeniden kullanıldığı bilinmektedir (Kortanoğlu, 2017, ss.73-74, Res. 5; Kortanoğlu, 2016, ss.247-248, Fig.6-12). Odanın girişini iki yanda sınırlandıran basamaklı kaya sunağı Sinanköy’deki taht ve oda düzenlemesinin daha gelişmiş bir benzeri olarak değerlendirilebilir. Hatta adak ya da kült objesinin yerleştirildiği sunak düzlemi ile onun hemen yakınında yer alan kayaya oyulmuş yer altı mahzeni uygulamasının en gelişkin örneği olarak Yazılıkaya Midas Anıtı gösterilebilir. Son derece başarılı bir duvar işçiliği ile oluşturulan ana cephe içinde dikdörtgen formda açılmış niş şeklindeki sunak platformuna sahip olan Yazılıkaya Midas Anıtı’nın iki yanında yer alan kayaya oyulmuş odalar, burada uygulanan kült töreni ile Sinanköy’deki anıtta uygulananın benzer olduğunu akla getirmektedir.

Sinanköy anıtının yakınında yer alan çukurların anıtla ilişkili ve çağdaş olup olmadığını söylemek bu alanda kazı yapmadan mümkün değildir. Buna rağmen anıtın üstünde sunu kanalı ve çukur olduğu gözlemlenmiştir. Bu özelliği itibarıyla Sinanköy Açık Hava Sunağı Phrygia Bölgesi’nde yer alan ve yakınında ya da üstünde sunu çukuru ile tanımlanan Bahşayış, Değirmen, Küçük Kapı Kaya, Maltaş ve Midas 2 No’lu anıtları (Erdoğan, 2015, s.82) ile karşılaştırılabilir.

Hem Trakya Bölgesi’nde, Haskovo’ya bağlı Dolno Cherkovishte Köyü’nde yer alan Harmankaya yerleşiminde hem de Phrygia’daki birçok farklı örnekte kaya mezarı olarak tanımlanan mekânlarla aynı kaya kütlesi üzerinde adak nişleri olduğu bilinmektedir (Vassileva, 2012, ss.44-57). Ancak Sinanköy anıtı, kült mantığı ve tipolojik açıdan bunlardan farklıdır. Sinanköy kaya anıtında hem adak ya da kült heykelinin konulduğu düzlem bir niş şeklinde değil ‘L’ formunda, taht biçimli bir kaya sunağı biçimindedir hem de onun ardında yer alan kaya oygu oda iki girişi olması nedeniyle bir mezar niteliğine sahip değildir.

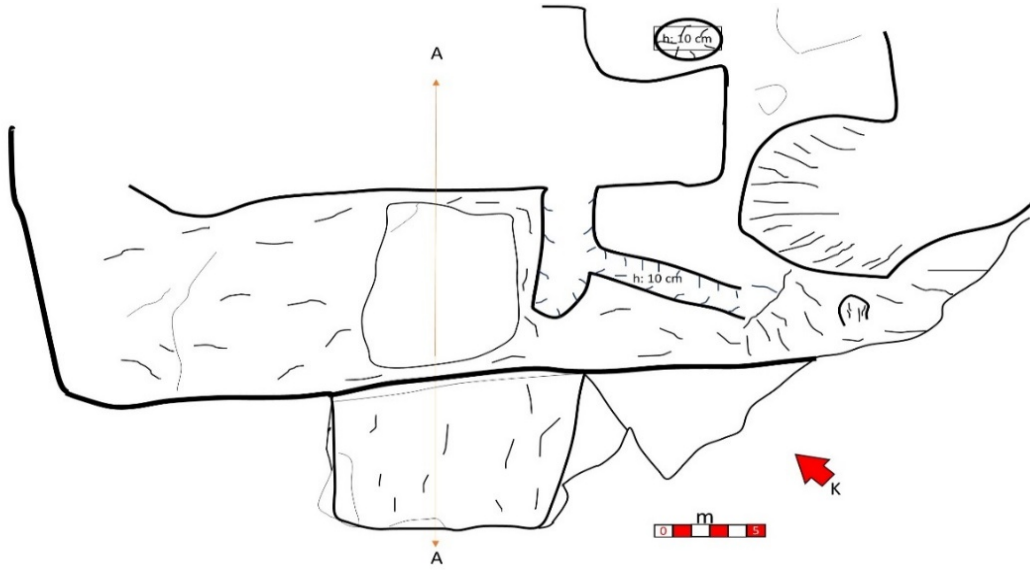
5.1. Sinanköy Açık Hava Sunağı’nın Tarihlemesine Dair Öneri

Ana kayanın biçimlendirmesine dayalı açık hava kaya kült alanlarının tarihlendirmesi hemen her zaman problem olmuştur. İşlenmiş olan kaya yüzeyinde dönemsel açıdan kesin olarak tanımlanmış bir taşıyıcı işareti, keski izi ya da özel bir betim yoksa tarihlendirmede genel olarak alanda bulunan seramik benzeri diğer bulgular tanımlayıcı olabilmektedir.

Resim 7. Sinanköy Açık Hava Sunağı, Üst Yüzey ve Güney Cephedeki Kült Döşemleri

Kaynak: (Yazar arşivi)

Resim 8. Sinanköy Açık Hava Sunağı, Üst Yüzey Plan Çizimi

(çizim: U. M. DOĞAN)

Herhangi bir arkeolojik kazı yapılmaksızın⁶ kendiliğinden yüzeyde yer alan Sinanköy açık hava sunağının tarihlendirilmesine dönük veriler de dolaylıdır. Kaya yüzeyinde herhangi bir tanımlayıcı keski izi ya da bir işaret yoktur. Buna rağmen özellikle kayanın yüzeyindeki libasyon kanalı ve kuyusunun şekillendirilmesindeki iptidai işçilik Sinanköy sunağını, bölgede demir teknolojisinin yaygın kullanıldığı MÖ. 1. Bin yılın ikinci yarısından sonrasına ait kaya anıtlarından ayırmaktadır. Bu da anıtın MÖ. 1. Bin yılın ilk yarısı içlerine, hatta bu tür anıtların yaygın bir şekilde tercih edildiği Erken Demir Çağı'na tarihlenebileceğini düşündürmektedir. Hem Trakya'da ve Phrygia'daki analogik karşılaştırma örneklerinin dönemleri hem de Sinaköy Kalesi'nin batı eteklerinde bulunan Erken Demir Çağı'na ait siyah perdahlı el yapımı yüzey seramiği örnekleri düşüncemizi desteklemektedir. Bu bağlamda Sinanköy Açık hava kaya sunağının kabaca MÖ. 11-8. yüzyıllar arasındaki bir döneme tarihlenmesi gerektiğini öneriyoruz.

6. Trakya ve Anadolu Arasındaki Kültür Koridoru Bağlamında Sinanköy Açık Hava Sunağı

Her ne kadar analogik karşılaştırmalar Sinanköy'deki açık hava sunağının birçok özelliği ile hem Anadolu hem de Trakya'daki örneklerden ayrıldığını gösterse de detaydaki özellikler her iki coğrafya arasında kült ve ritüel açısından bazı benzerlikler olabileceğini düşündürmektedir. Niteliksel farklar bulunsada da her iki coğrafyada da taht biçimli şekillendirilmiş sunakların var olması, bu sunaklarla beraber bazı örneklerin kaya içine açılmış oda ya da niş barındırıyor olması gibi özellikler ibadet törenlerinde ve dolayısıyla da inanç pratiği açısından bir ortaklık olabileceği kuşkusunu güçlendirmektedir. Trakya kültürlerini Anadolu'ya bağlayan en belirgin açık hava kaya kült alanları özellikle Phrygler'in kültürel etki sahası içinde görülmektedir.

⁶ 2010'lu yıllarda Edirne Müze Müdürlüğü başkanlığında, Prof. Dr. Engin Beksaç ve Dr. Özkan Ertuğrul'un bilimsel danışmanlığında birkaç dönem olarak yürütülen kurtarma kazıları sırasında bu çalışmanın konusu olan kaya sunağının yaklaşık 10 metre güneyinde yer alan bir başka doğal kayanın batı cephesinde 1,5 x 1,5 m ölçülerinde bir sondaj açması yapılarak kayanın bu cephesindeki nişin işlevi anlaşılmaya çalışılmış ancak bu sondajda tarihlendirmede kullanılabilecek herhangi bir buluntu elde edilememiştir. Bu bilgiyi paylaşan Sayın Prof. Dr. Engin Beksaç'a teşekkür ederiz.

Trakya kültürlerinin Phrygia ile tanışması Erken Demir Çağı başlarına kadar inmektedir. Phryg Uygarlığı'nın başkenti Gordion'un bu evreye tarihlenen YHSS 7B ve YHSS 7A tabakalarında Trakya kökenli kültür varlıklarına rastlanması (DeVries, 1990, ss.371-372; Erdan, 2016, s.43; Muscarella, 1995, s.93; Özkaya, 1992, s.5; Sams, 1988, ss.9,10; Sams, 1994, s.175; Voigt ve Henrickson, 2000, ss.43-46, Fig. 4; Vassileva, 2021, s.31) bunun kanıtıdır. Bu veriler, Phrygler'in Trakya üzerinden göç ederek Anadolu'ya geldiklerinden bahseden antik kaynakları (Herodotos, 1991, ss.6, 45; 7, 73; 7, 185; Strabon, 1993, ss.XIV. V. 29) da doğrular niteliktedir.

Kuzeybatı Anadolu'da yer alan Daskyleion'da MÖ. 8. yüzyıl sonuna tarihlenen tabakada Erken Phryg dönemi seramikleri yanında Makedonya'daki Pateli kazılarında bulunan kaplarla benzer bir kabın da ele geçmiş olması (Bakır 1995, s.272; Bakır 2003, s.11), Erken Demir Çağı'nda açılan Anadolu-Trakya-Balkan kültür koridorunun devamlılığını göstermektedir. Her iki coğrafyada üretilen bazı kültür materyallerinin karşılıklı olarak aktarıldığı bir süreç yaşandığı anlaşılmaktadır (Manoledakis 2016, s.59). M. Vassileva Balkanlar'dan Anadolu içlerine uzanan bir kültür kümesinden söz ederken (Vassileva 1995; Vassileva 1998; Vassileva 2001) Balkan/ Trakya kültür etkilerinin Phryg uygarlığının birçok alanında etkisini yıllar boyu hissettirdiği vurgulayan G.K. Sams bu düşüncesini "*belli ki Balkan koridoru açıktı*" diyerek tanımlar (Sams, 1988, s.13).

Erken Demir Çağı'nda başlayıp birkaç kuşak boyu sürdüğü anlaşılan Trakya- Anadolu kültür bağının Phryg költ coğrafyasındaki kanıtları arasında sayılan bir unsur da açık hava költ döşemi niteliğindeki kaya anıtları ile bu anıtlar çerçevesinde biçimlenen költ geleneğidir. Phrygia ve çevresinde MÖ. 8. yüzyıldan itibaren kendini gösteren (Bernd Ersöz, 2006, s.49 vdd; Vassileva 1997, s.193) költ amaçlı megalitik anıtların bazı detayları ile Trakya'daki örneklerle benzediğine vurgu yapılır (Vassileva, 1997; Vassileva, 2001, s.244). Orta Anadolu'da saptanan bazı kaya anıtlarının özellikle Rodop Dağları'ndaki örneklerle olan yakın benzerliği Trakya üzerinden Anadolu içlerine yönelen göçlerin inanç pratiği ile ilgili kimi yaratıları da taşıdığını akla getirmektedir (Fol, 2008, s.153; Erdan, 2015, s.74). Öyle ki Trakya ile Phrygia bölgeleri arasında açık bir megalitik költür kümesinden (*koine*) söz edildiği (Vassileva, 1995, s.197) gibi bu ortaklığı çok daha geniş ele alarak Balkanlar ile Anadolu arasında kaya anıtlarına dayanan bir költür kümesi önerenler olmuştur (Manoledakis 2016, s.54).

Gözlemlenen bu benzerlikler kuşkusuz ki detayda farklılaşabilmektedir. Örneğin Phrygia'daki idol betimli taht sunaklarının Trakya'da olmadığına dikkat çeken M. Vassileva zaten iki költür arasında yaşanan ilişkinin ideolojik ve doktorinel olmaktan ziyade költ pratiğine dayanan bir sembolizm içerdiğine vurgu yapar (Vassileva 2009, s.119).

Sinanköy açık hava költ anıtında görülen sunak ile bir arada biçimlenmiş oda düzenlemesinin kısmen de olsa hem Trakya'daki Tatul ve Harmankaya'da hem de Phrygia'daki Solon Mezarı ile Midas Kaya Anıtı'nda görülmesi her iki bölge arasındaki költür bağına dair teorilere katkı sağlayacak detaylardır.

Sonuç

Demir Çağı költürleri konusunda çok çalışma yapılmamış olan Doğu Trakya'da yer alan Sinanköy açık hava költ anıtı ünik bir tipolojiye sahiptir. Taht biçimli sunak, çift girişli bir oda, nişler, sıvı sunu kanalları ve adak çukuru ile böylesine bir bütünlüğü bünyesinde barındıran örnek bulmak zordur. Bu kompleks yapılanma aynı derecede karmaşık bir költ

ritüeline işaret ediyor olmalıdır. Kült törenlerine ilişkin elimizde yeterince kanıt olmadığı için şimdilik, sunağın detaylarından yola çıkılarak bazı sorular sorulabilir ya da öneriler sunulabilir.

Kompleksin en görünür yeri olan güneybatıdaki ana cephesinde oluşturulmuş olan 'L' biçimli sunak pantheonun baş tanrıçası olan Ana Tanrıça'ya ayrılmış bir olarak düzenlenmiş olabilir. Törenler sırasında sunağa Tanrıçayı simgeleyen bir figür ya da obje yerleştiriliyor olmalıydı.

Taht biçimli sunağın, batı yöndeki cephe yönelimi, ikonografik olarak bir bitiş imgesini mi yansıtıyordu?

Tahtın altında ana kayaya oyularak yapılan basit bir oda yer alıyordu. Odanın iki girişinden biri tahtın bir yanında, diğeri ise diğer yanında bulunmaktadır. Bir ya da iki insanın sığabileceği genişlikteki oda yer altı dünyasının sembolik bir görünümü olmalıydı. Bu oda Ana Tanrıça'nın yardımcısı olan Zerynthios'un bir kapıdan girip, arındıktan sonra yeniden yaratılarak diğer kapıdan çıktığı bir ölümler dünyası olarak tasarlanmış olabilir miydi? Bu bağlamda ana kayaya oyularak yapılan bu oda, ruhun arınarak yeniden doğuşunun gerçekleştirildiği bir enrginlenme odası ya da Orpheus'un eşi Eurydikhe'yi bulmak ümidiyle girip çıktığı Ege mitolojisindeki yer altı dünyasının (Hades) simgesi miydi?

Kutsal alanın üst bölümünde kaya yüzeyine açılmış olan kanallar ve çukur yapılan törenlerin bir diğer aşaması olan libasyonların aracıydı.

Basamaksız sunağı, sunak ile mimari bütünlük sergileyen odası, aynı bütünlük içinde yer alan libasyon döşemleri ile nişleri ve en önemlisi de güneybatı yönüne bakan ana cephesi⁷ ile Phrygia'daki kaya anıtlarından önemli ölçüde farklılıklara sahip olan Sinanköy anıtı bu özellikleri ile ünik bir görünüm sergilese de kült ritüellerine işaret eden detayları ile hem Trakya'da hem de Phrygia'da paralellikler yakalamaktadır. Her iki bölgede de mezar olarak değerlendirilen odalarla bağlantılı adak nişleri ya da adak konulan sunakların mevcut olması buralarda da Sinaköy'deki için önerdiğimiz benzer bir tören düzeni oluşturduğunu akla getirmektedir.

Bu derece önemli ve kompleks bir kült kayalığının çevresinde yapılacak kazılar hem anıta yapılan törenlerin anlaşılması hem de Türkiye Trakyası'nın turizm potansiyelinin değerlendirilmesi için son derece önemli sonuçlar doğuracaktır.

⁷ Phrygia'daki altıların büyük bir çoğunluğu doğuya, kuzeydoğuya ve güneydoğuya bakmaktadır: Tamsü Polat, 2010, s. 209

Kaynakça

- Bakır, T. (1995). Archäologische Beobachtungen über die Residenz in Daskyleion. P. Briant (Ed). Toulouse: *Pallas 43, Dans les pas des Dix-Mille : Peuples et pays du Proche-Orient vus par un Grec. Actes de la Table Ronde Internationale, organisée à l'initiative du GRACO Toulouse* içinde (s. 269-285). Accueil: Presses Universitaires du Mirail.
- Bakır, T. (2003). Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Hellespontine Phrygia Bölgesi Akhaemenid Satraplığı. *Anadolu / Anatolia*, 25, 1-26
- Beksaç, E. (2015). Kuzeybatı Anadolu ve Trakya'da Erken Kültistik Kaya (Kaya Oyma ve Megalit) Anıtları ve Kült Alanları Projesi Edirne Kırklareli Yüzey Araştırması 2013. A. Özme (Ed.), *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt: 1 içinde* (ss.253-268). *Gaziantep. 02-01 Haziran 2014*, Ankara. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Beksaç, E., Ertuğrul, Ö., & Karakaya, H. (2017). Sinanköy Çalışmaları. A. Özme (Ed). *38. Kazı Sonuçları Sempozyumu, Cilt, 2 içinde* (ss.213-222), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Berndt Ersöz, S. (2006). *Phrygian Rock-Cut Shrines, Structure, Function, and Cult Practice*. Leiden-Boston: Brill.
- Bøgh, B. (2007). The phrygian background of Kybele. *Numen*, 54(3), 304-339. Erişim adresi: https://brill.com/view/journals/nu/54/3/article-p304_3.xml
- Bøgh, B. (2012). Mother of the Gods: Goddess of Power and Protector of Cities. *Numen*, 59(1), 32-67. Erişim adresi: https://brill.com/view/journals/nu/59/1/article-p32_2.xml?ebody=Abstract%2FExcerpt
- Casadiagos, Y. P. (2012). Orpheus or the soteriological reform of the Dionysian mysteries. *American Journal of Sociological Research*, 2(3), 38-51. <https://doi.org/10.5923/j.sociology.20120203.02>
- Çevik, N. (2007). Dağlardaki Tanrılar ve Tanrı Dağlar. M. Alparslan, M. Doğan Alparslan & H. Peker (Ed.), *Belkis Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan* içinde (ss.175-194.), Ege Yayınları.
- Daniel, M. E. (2008). The mythology of Orpheus and the mysteries. *Rosicrucian Digest*, 1, 22-23.
- DeVries, K. (1990). The Gordion excavation seasons of 1969–1973 and subsequent research. *American Journal of Archaeology*, 94(3), 371-406. <https://doi.org/10.2307/505793>
- Doğan, M. U. (2023). *Erken Demir Çağında Doğu Trakya'nın Kültürel Dinamikleri ve Anadolu-Balkan İlişkileri*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Doğan, M. U., & Çetinkaya, H. (2020). Antik Ege ve Trakya arasındaki kültürel etkileşim bağlamında bir değerlendirme: Edirne müzesindeki Orpheus kabartması. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4/11, 268-286. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1487494>
- Dürüşken, Ç. (2000). *Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk, Roma'nın Gizem Dinleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Erdan, E. (2015). *Demir Çağ ve Sonrası Batı Anadolu'da Frig Kültür Etkileri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Erdan, E. (2016). Yerleşim tipleri ışığında Anadolu'da Frig kültür varlığı. *Asia Minor Studies*, (08), 42-64. Erişim adresi: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=683369>
- Erhat, A. (1997). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fol, V. (2008). The Rock as a Topos of Faith the Interactive Zone of the Rock-Cut Monuments– from Urartu to Thrace. R. I. Kostov, B. Gaydarska, M. Gurova (Ed.), *Geoarchaeology and Archaeomineralogy (Eds.), Proceedings of the International Conference* içinde (ss.153-162). 29-30 October 2008, Sofia.
- Heath, J. (1994). The failure of Orpheus. *Transactions of the American Philological Association* (1974-), 124, 163-196. <https://doi.org/10.2307/284290>
- Herodotos (1991), *Herodot Tarihi*, (M. Öktem Çev.). İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Kortanoğlu, R. E. (2016). Notes on Façade Architecture and Ornamental Elements on Monumental Rock-Cut Tombs in Highland of Phrygia in Hellenistic and Roman Imperial Periods. *TÜBA-AR*, 19, 243-267.

- Kortanoğlu, R. E. (2017). Phrygia Kayalıkları ve Yansıma. *Arkhe*, 2/2, 71-82.
- Laurent, V. (1939). La liste épiscopale du Synodicon de la métropole d'Andrinople, *Échos d'Orient*. 193-194, 1-30.
- Lee, O. M. (1960). *The Myth Of Orpheus and Eurydice in Western Literature*. [Yayımlanmamış doktora tezi], The University of British Columbia.
- Manoledakis, M. (2016). The position of the Phrygians in Europe and Asia the Brygians in the Balkans. *ἱχάδιν* II, 48-72.
- Muscarella, O. W. (1995). The Iron Age background to the formation of the Phrygian state. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 299(1), 91-101. <https://doi.org/10.2307/1357347>
- Nekhrizov, G. (2015). Dolmens and Rock-Cut Monuments. J. Valeva, E. Nankov & D. Graninger (Ed.), *A Companion to Ancient Thrace* içinde (s. 126-143). Chichester: John Wiley and Sons. Blackwell.
- Özkaya, V. (1992). İ.Ö. *Erken Birinci Binde Frig Boyalı SeramiğiDoğu-Batı Siyasal ve Kültürel İlişkileri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Polat, G. (2013). *Thrakia'da Ana Tanrıça Kültü*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Sams, G. K. (1988). The early Phrygian period at Gordion: toward a cultural identity. *Source: Notes in the History of Art*, 3(3/4), 9-15. <https://doi.org/10.1086/sou.7.3.4.23202656>
- Sams, G. K. (1994). *The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports, Vol: IV, The Early Phrygian Pottery*. Philadelphia: The University Museum Monography 79.
- Sansone, D. (1985). Orpheus and Eurydice in the Fifth Century. *Classica Et Mediaevalia*, XXXVI, 53-64.
- Stoev, A. & Maglova, P. (2015). Thracian Megalithic Sanctuaries in the Eastern Rhodopes Archaeoastronomical Aspects. V. Markov, A. Stoev & A. Yankov (Ed.), *Megalithic Culture in Ancient Thrace* içinde (ss.8-19), Blagoevgrad: Neofit Rilski University Press.
- Strabon. (1993), *Antik Anadolu coğrafyası (Geographika XII - XIII - XIV)*. (A. Pekman Çev.). Arkeoloji ve Sanat
- Roller, L. E. (2002). The Phrygian Mother Goddess and her Thracian Connections, A. Fol (Ed.), *Thrace and the Aegean, Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology, 25-29 September 2000, Vol. II* içinde (ss.683-694), International Foundation Europa Antiqua.
- Roller, L. E. (2004). *Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*, Çev: Betül Avunç, İstanbul: Homer Yayınevi.
- Ruck, C. A. P. (2015). The Mushroom Stones. Dionysus, Orpheus, and the Wolves of War. V. Markov (Ed.), *Megalithic Culture in Ancient Thrace* içinde (ss 1-7.), Neofit Rilski University Press.
- Tamsü Polat, R. (2010), Yeni buluntular ışığında phryg kaya altarlari ve bir tipoloji önerisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, 203-222. Erişim adresi: <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423869527.pdf>
- Tamsü Polat, R. (2010a). Dağlık Phrygia Bölgesi ve Bölgenin Doğusundaki Kaya Tahtları: İşlevsel ve Kavramsal Kimliğine Dair Bir Analiz. M. E. Altınsapan, B. Y. Olcay Uçkan & F. Güllüpinar (Ed.), *Edebiyat Fakültesi 30. Yıl Armağan Kitabı* içinde (ss.318-328), Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tamsü Polat, R., & Polat, Y. (2009). The Phrygian Rock-Cut Altars and Their Restoration And Conservation Proposals. H. Gökçekuş (Ed.), *International Conference on Environment: Survival and Sustainability* içinde (ss.1005-1014), 19-24 February 2007, Near East University, Nicosia-Northern Cyprus, Lefkoşa: Near East University Press.
- Theodossiev, N. (2002). Mountain goddesses in ancient thrace: the broader context, *Kernos Revue Internationale Et Pluridisciplinaire De Religion Grecque Antique*, 15, 325-329. <https://doi.org/10.4000/kernos.1393>
- Tunahan A., & Turoğlu, H. (2020). Sinanköy (Lalapasa-Edirne) ve çevresinin yapısal jeomorfoloji özelliklerinin drenaj sistemi üzerindeki etkileri. *Coğrafya Dergisi*, 40, 25-37. <https://doi.org/10.26650/JGEOG2019-0022>
- Vassileva, M. (1995). Thracians and Phrygians Cultural Zone: the Daskyleion Evidence. *Orpheus* 5, 27- 34.

- Vassileva, M. (1997). Thrace and Phrygia. Some problems of the megalithic culture. *Actes 2-e Symposium International des études thraciennes: Thrace ancienne. Epoque archaïque, classique, hellénistique, romaine* içinde (s.193-198). Komotini: 20-27 septembre 1992.
- Vassileva, M. (1998). Thracian-Phrygian Cultural zone. Thracians and Phrygians: Problems of Parallelism. N. Tuna, Z. Aktüre, M. Lynch (Eds.), *Proceeding of an International Symposium on The Archaeology, History and Ancient Languages of Thrace and Phrygia* içinde (ss.13-17), Ankara: 3-4 June. 1995, Middle East Technical University, Ankara.
- Vassileva, M. (2001). Phrygia, Troy and Thrace. A. Çilingiroğlu and G. Darbyshire (Eds.), *Anatolian Iron Ages 5: Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van* (s. 227-235), Van. 6-10 August 2001.
- Vassileva, M. (2009). Phrygian rock-cut thrones, 'idols' and phrygian royal symbolism. *Thracia*, (18), 111-124. Erişim adresi: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=871792>
- Vassileva, M. (2012). Thracian and Phrygian Rock-Cut Monuments: A Comparative Overview. V. Markov vd. (Eds.9, *Proceeding of the First International Symposium Ancient Cultures in South-East Europe and the Eastern Mediterranean : megalithic monuments and cult practices* içinde (s. 44-57), *Blagoevgrad*, 11-14 October 2012. Blagoevgrad: South-West University "Neofit Rilski".
- Vassileva, M. (2021). The Southeastern Balkans and the Late Bronze Age Aegean-Anatolian Network. I. Hajnal, E. Zangger, J. Kelder (Eds.), *The Political Geography of western Anatolia in the Late Bronze Age (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft)* içinde, (ss. 29-47), Budapest: Archaeolingua. Series Minor No. 45.
- Voigt, M. M., & Henrickson, R. C. (2000). Formation of the Phrygian state: the early Iron age at Gordion. *Anatolian Studies*, 50, 37-54. <https://doi.org/10.2307/3643013>